

Поліна Яницька

КАРТИНА “МАРІЯ МАГДАЛИНА” ЗІ ЗБІРКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ: ПОХОДЖЕННЯ ТА ДАТУВАННЯ

Останнім часом багато музеїв мистецького та історико-культурного спрямування приділяють велику увагу розвитку реставрації як наукової дисципліни. Відбувається чимало виставкових проєктів, які мають на меті підсумувати різні періоди діяльності реставраційних майстерень, які демонструють майстерність, а, інколи, й абсолютно унікальні можливості художників-реставраторів щодо відновлення пам’яток¹. Часто прихована від глядача, але важлива для дослідників різних галузей, праця реставраторів дозволяє вводити до наукового обігу нові та нові пам’ятки, що є важливою частиною матеріальної та духовної культури.

У цьому контексті не буде винятком і Національний художній музей Республіки Білорусь, в якому у листопаді 2014 р. тривала виставка “Мистецтво реставрації. Магія майстерності”. В експозиції були представлені твори, які незадовго перед тим залишили столи реставраційних майстерень. У цій статті акцентую увагу на одному творі, який посів чільне місце серед експонованих пам’яток, – картині невідомого майстра “Марія Магдалина”, виконаної на полотні розміром 163,5x100,5 см.

Ця картина була виявлена у 1958 р. у цвинтарній церкві св. Георгія (XVIII ст.) м. Косова Івацевічського району Брестської області під час третьої наукової експедиції під керівництвом директора Державного художнього музею БРСР Олени Аладової (1907–1986). Як і багато інших пам’яток, картина надійшла до збірки музею значно пізніше – її привезла двадцять перша експедиція у 1972 р.² Вже на момент потрапляння до

¹ Див., напр.: *Крізь патину часу. Відроджене минуле. Відреставровані твори декоративно-ужиткового мистецтва з музейних колекцій України. Каталог виставки*, К. 2005, 184 с.; *Скарби графа Ляницького зі збірки музею “Дрогобичина”. Наукова реставрація. Каталог виставки експонатів, відреставрованих Національним науково-дослідним реставраційним центром України до 70-річчя музею “Дрогобичина”* (м. Київ, 15 вересня – 30 жовтня 2011 року), К. 2011, 216 с.; *Дослідження та наукова реставрація раритетів Національного музею Тараса Шевченка. Каталог виставки експонатів, відреставрованих та досліджених Національним науково-дослідним реставраційним центром України* (м. Київ, 6 березня – 26 травня 2012 року), К. 2012, 104 с.; *Відродження пам’яток. Часопис Науково-реставраційної майстерні Національного заповідника “Софія Київська”*, число I, К. 2016, 220 с.

² Ця інформація про походження картини “Марія Магдалина” отримана мною від учасника наукових експедицій, збирача колекції давньобілоруського мистецтва Національного художнього музею Республіки Білорусь, доктора мистецтвознавства, професора Надії Висоцької у 2016 р., за що хочу висловити їй подяку.

*Мал. 1. Марія Магдалина. Невідомий художник другої половини XVIII ст.
Полотно, олія. Деталь. Стан до реставрації*

збірки картина потребувала реставраційного втручання, вона надійшла до художника-реставратора першої категорії Світлани Дікуть у важкому стані: спостерігались помутніння та розпад лаку, деструкція та численні осипання фарбового шару, розриви полотна по місцю кріплення до підрамника, загальне забруднення поверхні; чітко простежувались грубе штовпання полотна, що проводилось поверх живопису. Скріпивши фарбовий шар, очистивши полотно, склеївши розриви основи, Світлана Дікуть

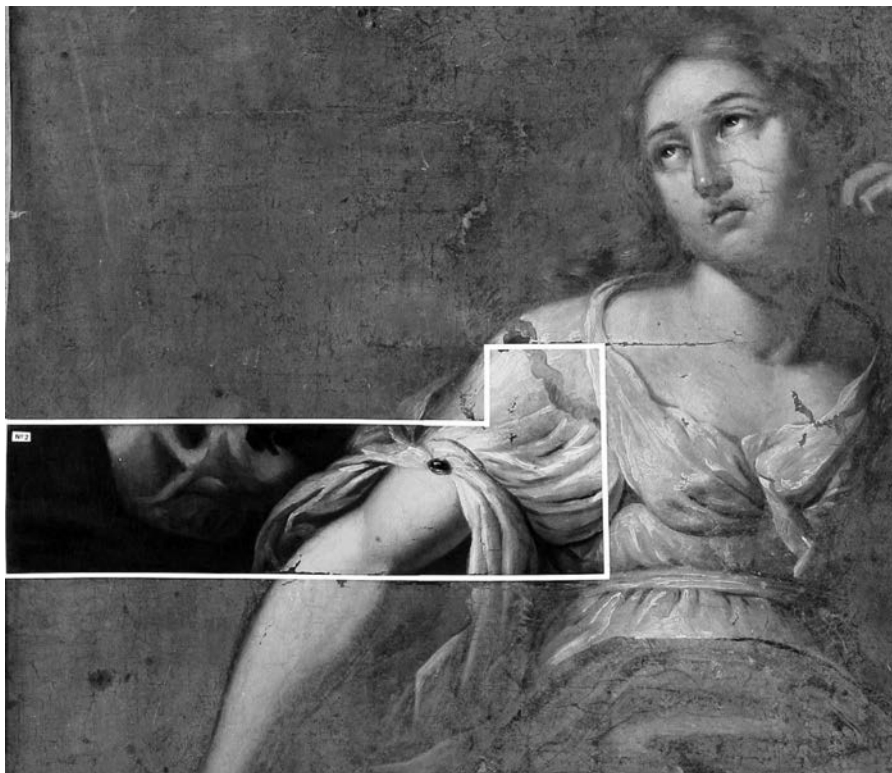

*Мал. 2. Марія Магдалина. Невідомий художник другої половини XVIII ст.
Полотно, олія. Деталь. Стан до реставрації.
Доволі чітко простежується штопання полотна*

виявила справжній талант та високу майстерність, завдяки яким ми маємо можливість дослідити надзвичайно цікавий мистецький твір³.

На картині Марія Магдалина зображена сидячою біля входу до печери зі здійсненим до неба поглядом. Святу оточують усі супровідні їй в європейському живописі атрибути: чаша з притираннями, череп, хрест, книга, батіг. Вона вдягнена у простору нижню сорочку з тонкої білої тканини, крізь яке помітне її тіло. Особливу уваги привертають рукави, широкі, задрاپіровані на манер “engageant” та сколоті дещо вище ліктя невеликими брошками, що дозволяють глядачеві милуватися її руками. Кисть майстра підкреслює її жіночу округлість. Відкритий комір сорочки

³ Відомості щодо особливостей реставрації отримані з експозиційного стенду, представленого на виставці 2014 р.

Мал. 3. Марія Магдалина. Невідомий художник другої половини XVIII ст. Полотно, олія. Деталь. Картина в процесі реставрації. Розчистка полотна. Художник-реставратор першої категорії Світлана Дікуть. Реставраційні майстерні НХМ РБ

вільно спадає на груди, які ховаються в його глибоких складках, що заходить одна на іншу. Цільне сине покривало приховує більшу частину фігури святої, залишаючи дещо відкритими її босі ступні.

Кольорова палітра майстра ефектно обіграє колорит пейзажного середовища у грі світла та тіні сутінок, що насуюються. Грамотне використання кольорових рефлексів, світлових відблисків, виконаних лєсировкою, компоновка об'ємів у живописній площині твору – все це свідчить про гарну професійну підготовку автора.

Звертаючись до сюжетної лінії твору, варто відзначити, що християнський цикл у європейському мистецтві посідає вагомe місце. Образи Христа та Богоматері, страждання мучеників та проповіді сповідників, житійні та алегоричні сцени – це невичерпна криниця тем для митців.

*Мал. 4. Марія Магдалина. Невідомий художник другої половини XVIII ст.
Полотно, олія. Деталь. Укріплення фарбового шару.
Художник-реставратор першої категорії Світлана Дікуть.
Реставраційні майстерні НХМ РБ*

Теми каяття, виправлення здійснених помилок, спокута, віра у прощення дуже часто присутні в релігійному мистецтві, і це найбільш повно втілюється в образі Марії Магдалини.

Якщо східна традиція трактує Магдалину як одну з жон-мироносиць, то у західній образ святої складається з трьох жінок, що згадуються у Євангелії: жінка, яка помазала ноги Христу (Лк. 7:36), Марія, сестра Марфи та Лазаря з Віфанії (Ів. 11:2), та Марія Магдалина, з якої Христос вигнав сім злих

Мал. 5. Марія Магдалина. Невідомий художник другої половини XVIII ст. Полотно, олія. Деталь. Стан картини на завершальному етапі реставрації. Художник-реставратор першої категорії Світлана Дікуть. Реставраційні майстерні НХМ РБ

духів (Лк. 8:2)⁴. У різний час до цього образу звертались численні майстри, накладаючи на нього відбиток свого часу. У цьому контексті найвірогідніше

⁴ Дж. Холл, *Словарь сюжетов и символов в искусстве*, пер. с англ. А.Е. Майкапара, Москва 1996, с. 345.

відносити час появи цього твору до другої половини XVIII ст. На це вказують звернення до деталей європейського жіночого вбрання цього періоду, колорит картини та сама живописна манера майстра.

Після реставраційних робіт став чітко помітним напис, виконаний олійними фарбами на звороті полотна: “1912. Roku I. Września odnowił H. Łęski w Mańkowiczach”. Текст засвідчує, що 1-го вересня 1912 р. твір був поновлений у м. Маньковичі, що знаходиться у Столінському районі Брестської області, на відстані бл. 200 км від Косова, де була виявлена картина. Нині Маньковичі фактично злилися зі Століним, а їх давній парк є об’єктом культурно-пізнавального туризму.

Згідно відомостей, що їх віднаходимо у четвертому томі “Географічного словника Королівства польського та інших слов’янських країн”, виданого у Варшаві 1885 р., Маньковичі були власністю роду Радзивілів та належали до Несвіжського ординату⁵. Землі були багаті на лісозаготівельні та мисливські угіддя, тож приносили прибуток, у тому числі й від пропінання. Цей невеликий, серед багатьох інших, фільварок привертав особливу увагу Антонія Вільгельма Радзивіла (1833–1904), XIV Несвижського ордината, XI ордината Клецького та Давид-Городоцького, та його дружини Марії Доротеї, в дівоцтві де Кастелан (1840–1915). Як добре відомо, її стараннями фактично з руїн був відновлений родовий маєток та створені унікальні парки, відновлені архів, відреставрована родинна портретна галерея та все художнє зібрання, “облицювання великої ідальні дерев’яними панелями, привезеними з одного з італійських храмів, нарешті, повернення з фондів Ермітажу у Петербурзі частини золотого фонду, розграбованого після поділів Речі Посполитої”⁶. Також вона займалася парком маєтку Маньковичі, що засвідчує поставлений на її честь сином Станіславом пам’ятний камінь. Для уявлення про оточення, в якому перебувала картина “Марія Магдалина”, вважаю за доцільне навести короткий опис цього парку:

“... парк Маньковичі має деяку стильову близькість із Несвіжським <...> Палац з вежею, яка мала декоративне значення та була одночасно водонапірною, розміщувався у глибині парку. Споруда, Г-подібна в плані, побудована на початку XX ст. архітектором Венцелем в еkleктичних формах на порівняно високій насипній терасі. Від в’їзду відкривалась мальовнича панорама на палац та заплаву ріки, обмеженої річковою терасою. До парадного фасаду через парк вів, плавно вигинаючись, в’їзний шлях, частково оформлений лінійними посадками. <...> До

⁵ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod. red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. 4, Warszawa 1886, s. 100.

⁶ Э. Войнилович, *Воспоминания*, перевод с польского, Минск 2007, с. 122.

напіввідкритого дворика, утвореного двома об’ємами палацу, примикали тенісні корти, оточені грабовими шпалерами”⁷.

По смерті князя Антонія у 1904 р., його старший син Єжи Фредерік (1860–1914) успадкував більшу частину маєтків, а Давид-Городоцький майорат разом з маєтком Маньковичі перейшов до нового власника, князя Станіслава Фредеріка Раздивіла (1880–1920), молодшого брата Єжи. Ці події змальовує у своїх спогадах Едвард Войнілович (1847–1928), суспільний та політичний діяч, останній представник давнього шляхетського роду Войниловичів, фундатор костелу св. Симона та Олени у Мінську; він був у дружніх стосунках з князем Антонієм Радзивілом, який у 1903 р. попросив його про опіку своїх володінь у білоруських землях:

“У 1903 р. до всіх моїх обов’язків додалася опіка над Несвижським та Клецьким майоратами князів Радзивілів. Спочатку вона була номінальною, оскільки торкалась всього лише персони та інтересів душевнохворого князя Єжи, на що я отримав мандат 20 липня 1903 р. А потім, у зв’язку зі смертю князя Антонія, на підставі мандату від 11 грудня 1904 р., під мою опіку переходив увесь фонд. Я вимушений взяти під опіку онуків разом з княгинею Марією Радзивіл з Браницьких, дружиною князя Єжи. <...> Перший рік моя опіка мала формальний характер, оскільки власник майорату князь Антоній як бацько керував усім за допомогою уповноваженого майората Міхала Свіди. Але дуже скоро – 4 грудня 1904 р., він помер у Берліні. З 11 грудня 1904 р. здійснення опіки перейшло до мене і до матері неповнолітніх княжичів Марії з графів Браницьких. Як тільки найстарший син досяг 21-річного віку, я одразу ж спробував залучити його до участі у піклуванні, не маючи бажання одноосібно нести відповідальність за ведення численних та серйозних справ. Здійснював опіку до 28 грудня 1914 р. <...>

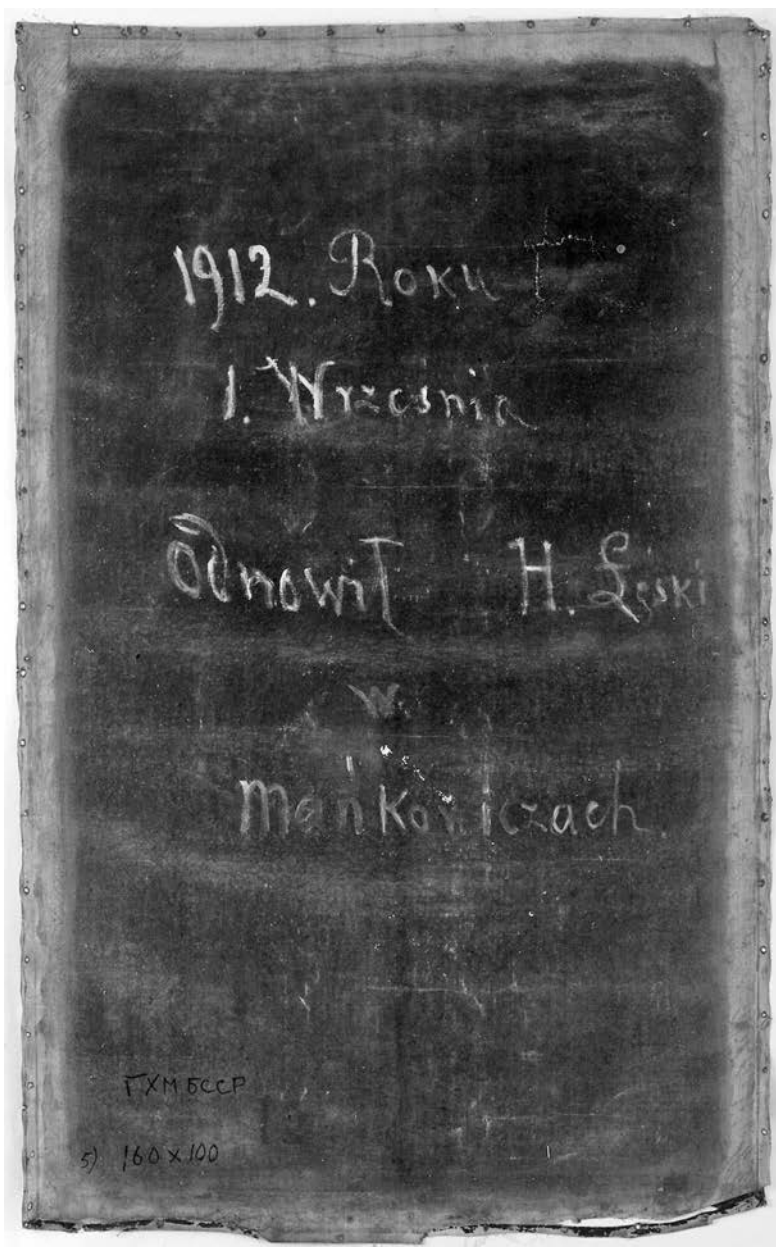
Розподіл великого майна відбувався у присутності удови князя Антонія та згідно заповіту князя на подив швидко, у повній згоді. Протягом кількох годин всі питання були вирішені та підписані: з одного боку, власником Давид-Городоцького майорату князем Станіславом, а з іншого боку – опікунами Несвижського та Клецького майоратів. Ніколи з причини розподілу між сторонами непорозуміння не виникали, що я підкреслював з особливим задоволенням”⁸.

Князь Станіслав володів маєтком у Маньковичах до 1920 р. Історики змальовують його як яскраву, захопливу натуру, пристрасного мисливця та колекціонера⁹. По його трагічній смерті маєток разом з Давид-Городоцьким

⁷ А.Т. Федорук, *Садово-паркове искусство Беларуси*, Минск 1989, с. 210.

⁸ Э. Войнилович, *Op. cit.*, с. 118–122.

⁹ W. Roszkowski, *Radziwiłł Stanisław Wilhelm (1880–1920)*, Polski Słownik Biograficzny, tom XXX (Radwan – Reguła Tadeusz), Kraków 1987, s. 371–372.

Мал. 6. Марія Магдалина. Невідомий художник другої половини XVIII ст.
Полотно, олія. Зворотна сторона полотна з написом

майоратом переходить до його племінника, Кароля Миколая Радзивіла (1886–1968). До 1939 р. на велике полювання до Маньковичів приїздив увесь цвіт аристократії та великі політичні діячі, що засвідчено низкою фотодокументів, що їх можемо бачити на сайті польського цифрового архіву¹⁰.

Повертаючись до напису на зворотній стороні картини “Марія Магдалина”, варто відзначити, що напис виконаний доволі вишуканим почерком та має авторську приналежність: “H. Łęski”. Ким була ця особа, що поновила картину у 1912 р. у Маньковичах? Однофамілець чи один з представників давньої шляхетської родини Ленських гербу Острога, а саме – Гіларій Ленський (1834–1920)?

Гіларій у “Гербовнику Польському” згадується як власник Старінок біля Івенця, успадкованих від батька та набутих близько 1850 р. земель Біла Вака (Baltoji Vokė (лит.) Biała Waka (пол.))¹¹, неподалік сучасного Вільна, які Ленський зробив своєю резиденцією. На початку 1870-х рр. був збудований палац¹², в якому влаштувалася молода родина Ленських – Гіларій та його дружина Марія, уроджена княгиня Друцька-Любецька (1852–1936), що перебувала у близьких родинних стосунках з князями Мирськими¹³. Родина Ленських брала активну участь у житті земель та фінансувала будівництво великого храму св. апостола Павла у містечку Войдати, освяченого у 1910 р.¹⁴ Граф Гіларій Ленський був одним із засновників Товариства друзів науки у Вільно, його коштом у 1910 р. було розпочато будівництво резиденції товариства, яке завершилось тільки у 1929 р., вже після смерті фундатора. Будинок став освітнім та культурним центром, у якому розмістився музей, бібліотека, архів Товариства, тепер у цьому будинку знаходиться художній музей Вітаутаса Касюліса¹⁵.

Захопленість Ленського справами просвітництва, науки та мистецтва характеризують його не лише як високодуховну, але й творчу особистість. І хоча під час дослідження не вдалося зустріти жодної згадки про живописні захоплення Гіларія, не варто виключати такої можливості.

¹⁰ Див., напр.: *Narodowe Archiwum Cyfrowe*, [електронний ресурс], режим доступу: <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/121000> та ін.

¹¹ A. Boniecki, A. Reyski, *Herbarz polski*, т. 15: Liwscy – Łopuscy, Warszawa 1912, s. 326.

¹² Dwory i pałace pogranicza, [електронний ресурс], режим доступу: <http://dworypogranicza.pl/index.php/litwa/194-biala-waka>.

¹³ M. Minakowski, *Genealogia Potomków Sejmu Wielkiego*, [електронний ресурс], режим доступу: <http://www.sejm-wielki.pl/b/15.453.91>.

¹⁴ *Parafia p.w. Nawrócenie Św. Pawła Apostoła*, [електронний ресурс], режим доступу: <http://vaidotuparapija.lt/pl/index.php/parapijos-istorija>.

¹⁵ *Lithuanian integral museum information system*, [електронний ресурс], режим доступу: <https://www.limis.lt/en/virtualios-parodos/-/virtualExhibitions>.

Тим більше, що в родині Ленських були не лише маршалки, але й художники, зокрема й Зенон Ленський (1864–1927) з Сули, твори якого можна бачити в Національному художньому музеї Республіки Білорусь.

Отже, проведене дослідження картини “Марія Магдалина” невідомого художника дозволило не тільки окреслити часовий ареал її створення – другою половиною XVIII ст., та визначити її місце розташування у збірці Радзивілів у Маньковичах, а також відслідкувати зв’язки та відносини людей, що мали безпосередній або дотичний стосунок до цієї пам’ятки мистецтва.